

Bednár, Peter; Fottová, Eva

Nitra-tržnica - príspevok k poznaniu zázemia stredovekého mesta

Archaeologia historica. 2003, vol. 28, iss. [1], pp. 303-315

ISBN 80-7275-043-7

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140520>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Nitra-tržnica – príspevok k poznaniu zázemia stredovekého mesta

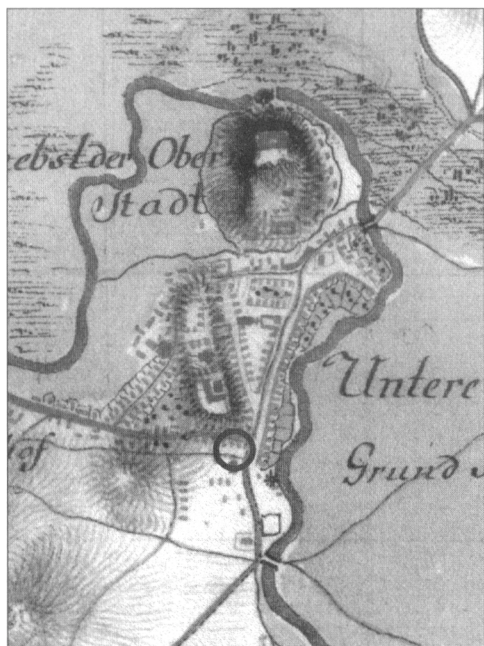
P. BEDNÁR – E. FOTTOVÁ

Príspevok informuje o lokalite z obdobia včasného a vrcholného stredoveku, ktorá bola skúmaná v rokoch 2000 a 2001 v dnešnom centre Nitry, v priestore mestskej tržnice. Prispieva k rozšíreniu poznatkov o včasnostredovekej a vrcholnostredovekej sídliskovej aglomerácii. Svojimi špecifickými nálezmi dokonca presahuje regionálny rámec.

Lokalita leží na pravobrežnej piesčitej terase rieky Nitry. Nachádzala sa bezprostredne pred južným opevnením včasnostredovekého opevneného areálu, ležiaceho v polohe „Na vŕšku“ a južným okrajom vrcholnostredovekého mesta, v blízkosti tzv. Tureckej brány, ktorou sa vstupovalo do mesta. V tomto priestore sa stretávali stredoveké cesty z Bratislavy a Hlohovca s cestou zo Šale a Nových Zámkov (Lukačka 1998, mapa na str. 175; 2002). Zo zachovaných písomných a kartografických prameňov vieme, že do konca minulého storočia nebola uvedená plocha intenzívne zastavaná (obr. 1). Až v 90-tych rokoch 19. storočia tu postavili vojenské kasárne. Trojkridlová budova kasární ohraničuje nádvorie uzatvorené v 20. storočí ďalšími stavbami (obr. 2). Od sedemdesiatych rokov 20. storočia je areál využívaný ako mestská tržnica. Neďaleko nej boli v medzivojnovom období porušené kostrové hroby, z ktorých pochádzajú nálezy franskej proveniencie. Bohužiaľ presná lokalizácia hrobov nie je možná a materiál z nich je nezvestný (Fusek 1998, 89, tu aj ďalšia literatúra). V sedemdesiatych rokoch 20. storočia sa pri výstavbe kanalizácie v areáli tržnice zdokumentoval včasnostredoveký hospodársky objekt datovaný do 11. až 13. storočia (Hanuliak 1989, 200).

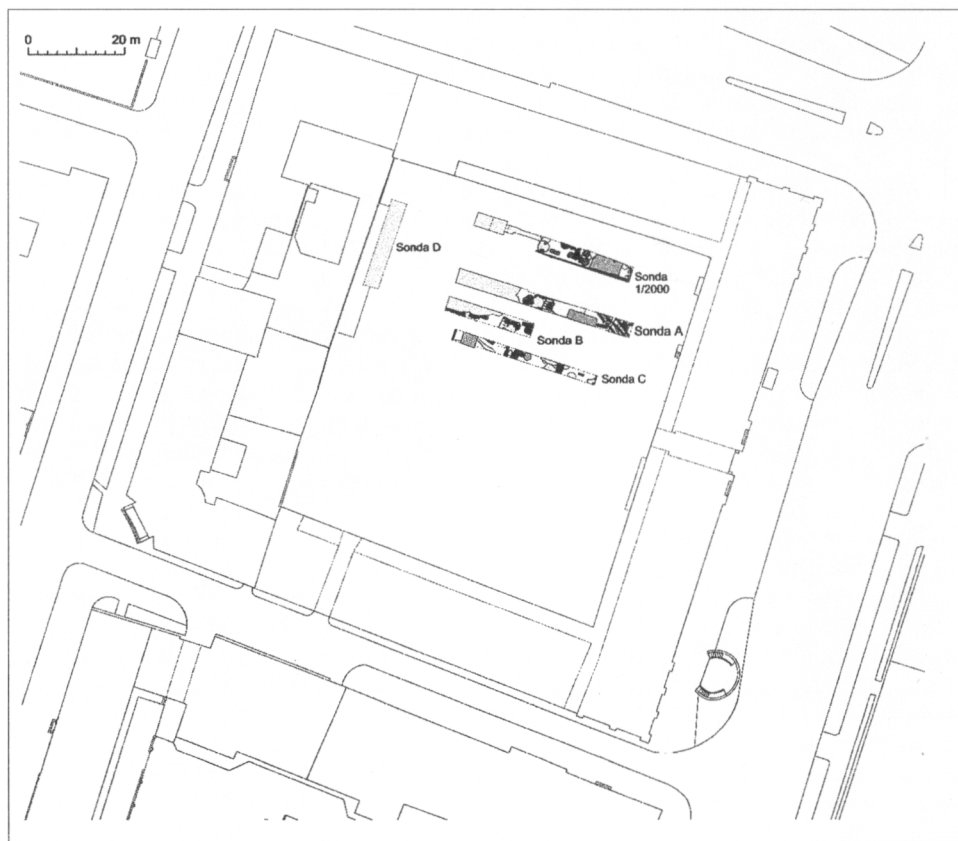
Archeologický výskum bol vyvolaný plánovanými stavebnými úpravami areálu. V prvej etape výskumu v rokoch 2000 a 2001 sa piatimi sondami v severnej časti nádvorja preskúmala plocha približne 360 m². Doterajšie výsledky umožňujú rekonštruovať pôvodnú terénnu konfiguráciu a vývoj osídlenia. Terén klesal východným a mierne i južným smerom. V juhovýchodnej časti skúmanej plochy sa nad pôvodným terénom zachovali novoveké antropogénne vrstvy hrubé 100–110 cm. Ich mocnosť západným smerom postupne klesala. V západnej časti skúmanej plochy a v celej sonde 1/2000 pri severnom okraji nádvorja úplne chýbali. Tu priamo na piesčitom podloží ležali vrstvy z obdobia po výstavbe kasární. Situácia svedčí o tom, že v čase výstavby kasární došlo k vyrovnaniu plochy, pričom úroveň terénu v juhovýchodnej časti zvýšili navážkami a v severnej a západnej časti znížili. Predpokladáme, že pri znižovaní terénu odstránili aj staršie nálezové situácie.

Najstaršie kontexty na lokalite pochádzajú zo včasného stredoveku, z 9. stor. Z tohto obdobia sme preskúmali 3 zahĺbené časti domov s kamennými pecami, 8 zásobných jám a časť žlabovitého výkopu (obr. 3). Charakteristickým znakom väčšiny jám je svetlý piesčitý zásyp, slabo sa odlišujúci od podložia. Spravidla sa v nich vyskytovalo malé množstvo nálezov, pričom keramika bola vo veľmi fragmentárnom stave. Sporadický výskyt keramiky v zásypoch jám môže súvisieť s krátkym trvaním osídlenia polohy v čase ich zániku a zasypania. Jej fragmentárnosť zasa naznačuje, že nájdená keramika sa tu nachádza pri najmenšom v sekundárnej polohe a nemožno ju považovať za spoľahlivý chronologický prostriedok. Druhú, menej početnú skupinu, tvoria kontexty, v ktorých sa vyskytovalo väčšie množstvo nálezov. Časť predstavujú ohraničené vrstvy, výrazne sa odlišujúce svojím zložením od ostatných zásypových vrstiev jám, v ktorých ležali (A28, C33). Obsahovali veľký podiel humusovitej zložky a keramika v nich bola zastúpená relatívne veľkými frag-

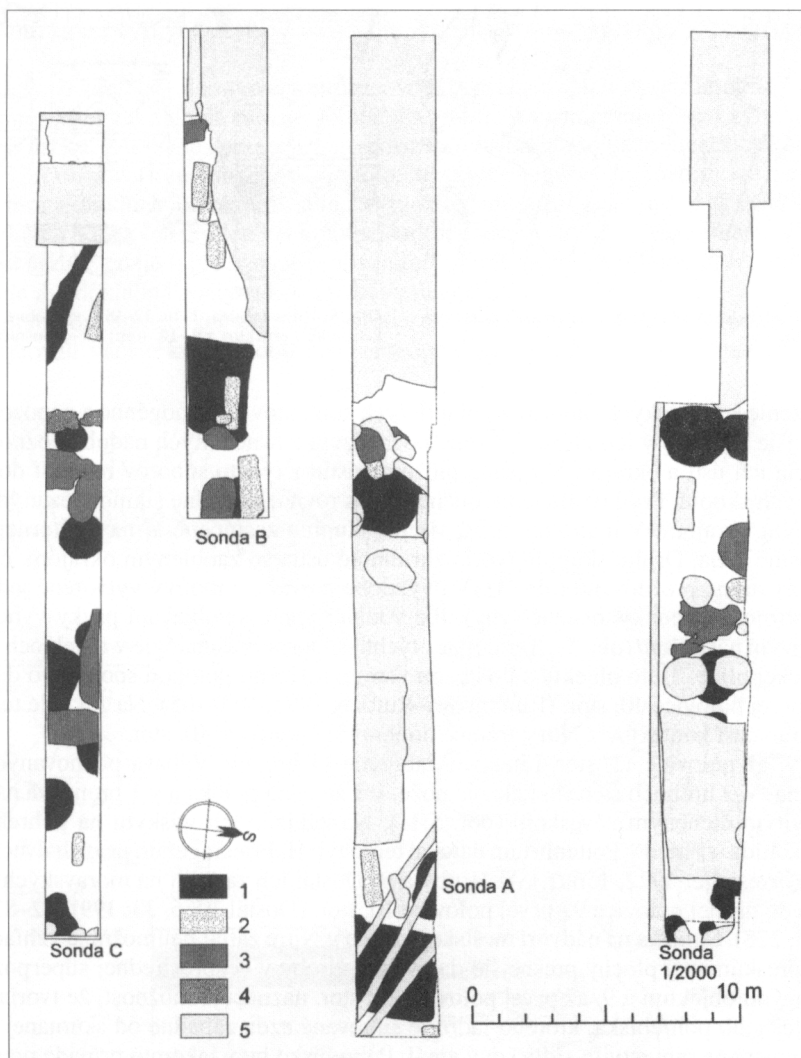

Obr. 1. Nitra na jozefínskej vojenskej mape. Skúmaná poloha vyznačená krúžkom.

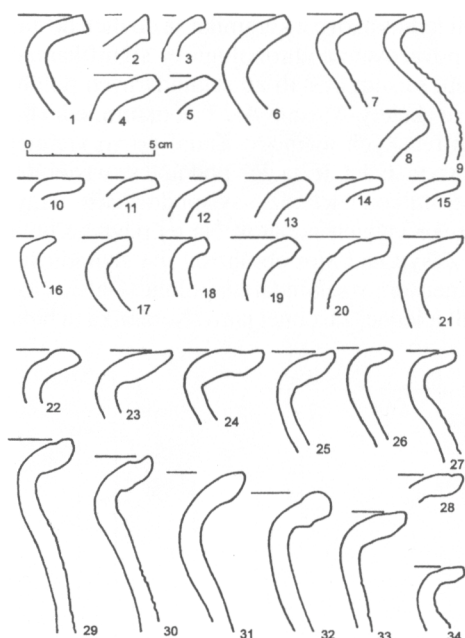
Obr. 2. Nitra-tržnica. Pôdorys tržnice s vyznačením skúmaných plôch.

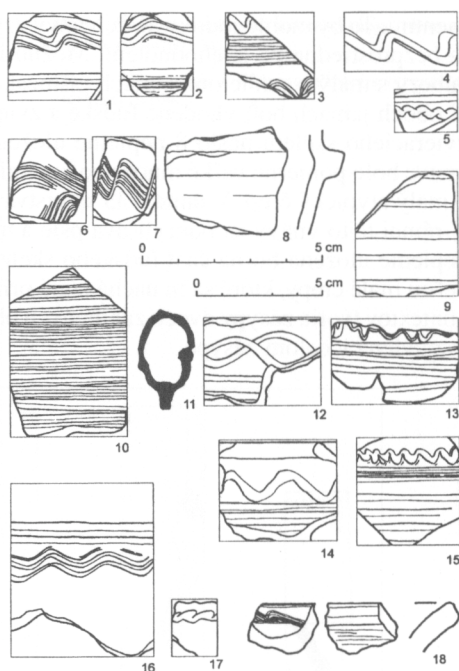
mentmi. To by mohlo indikovať, že vrstvy vznikli jednorázovo a keramika sa do nich dostala bezprostredne po znehodnotení. Možno ich považovať za chronologicky významné súbory s malým podielom starších prímiesí, ktoré sa sem dostali zo sekundárnych polôh. V oboch jamách boli vhozené ľudské a zvieracie skelety. V jame A 28 sa okrem jedného zvieracieho skeletu našlo 8 nepietne uložených ľudských jedincov. Zatiaľ čo vo vrchnej vrstve bolo pomerne veľké množstvo keramiky, vo vrstvách ležiacich pod ňou sa našiel iba 1 malý atypický črep. V jame C33 sa vrstva s keramikou nachádzala v spodnej časti jamy. V rámci tejto vrstvy sa odkryli dva psy a niekoľko vtáčích skeletov. Na jej povrchu bola nepietne uložená horná časť ľudského skeletu. Zásyp nad ním obsahoval iba sporadické, veľmi malé črepy, ktoré sa tu nachádzajú prinajmenšom v sekundárnej polohe. Ďalšiu časť kontextov tvoria zásypy dvoch zahĺbených obydlí a jednej zásobnej jamy. Keramika tu bola rozptýlená v celom zásype.

Obr. 3. Nitra-trznica. Pôdorys sondy 1/2000 a sond A–C/2001 s vyznačením časového zaradenia skúmaných objektov. Legenda: 1 – sídliskové objekty z 9.–10. stor.; 2 – hroby z 2.–prvej polovice 11. stor.; 3 – sídliskové objekty z 12.–prvej pol. 13. stor.; 4 – základové murivo stavby zo 14.–15. stor.; 5 – novoveké objekty a hroby.

Obr. 4. Nitra-tržnica. Prehľad typov ústí nádob z objektov z 9.–10. stor.

Obr. 5. Nitra-tržnica. 1–10, 12–18 – výzdobné prvky na keramike z objektov z 9.–10. stor.; 11 – náušnica z hrobu 19.

Zloženie keramických súborov z jednotlivých kontextov je homogénne a nepozorujeme výraznejšie rozdiely v ich zložení. Črepy pochádzajú z hrncovitých nádob. Rôznorodá je profilácia ich ústí a okrajov. V zásade môžeme ústia z týchto súborov rozdeliť do dvoch základných skupín. Prvú tvoria jednoduché ústia s rovno, prípadne šikmo zrezaným alebo zaobleným okrajom. V malej miere sú v tejto skupine zastúpené aj na vnútornej strane profilované ústia. Druhú skupinu tvoria zhrubnuté ústia so zaobleným okrajom, často na vnútornej strane profilované (obr. 4). Vo výzdobe prevažujú motívy vytvorené jednodro- tým nástrojom (vlnovky, obežné ryhy). Iba v malej miere sa objavujú prvky vyhotovené hrebeňovým nástrojom (obr. 5). Keramika z týchto súborov má analógie v objektoch z Nitry – Kupeckej ulice. Tieto objekty sú nálezmi i stratigrafickou polohou spoľahlivo datované do 9.– prvej polovice 10. stor. (Ruttikayová–Ruttikay 1997, 103–105). Na základe toho kladieme túto časť kontextov z Nitry-tržnice do 9.–prvej polovice 10. stor.

Do 9. až polovice 11. stor. rámcovo datujeme 11 hrobov. Výbava pochovaných bola chudobná. V 3 hroboch sa našli železné nože, v 1 železná pracka a v 1 bronzová náušnica s rúrkovitým členeným záveskom (obr. 5:11). Na základe ich výskytu na pohrebiskách Sopronkőhida – Pitten – Pottenbrunn dával tento typ H. Friesinger do prvých dvoch tretín 9. stor. (Friesinger 1972, 156 ff.). V. Hrubý a B. Dostál ich zaradili na moravských pohrebiskách do druhej polovice 9.–prvej polovice 10. stor. (Dostál 1966, 33; 1991, 82–83; Hrubý 1955, 228). Situácia na nádvorí mestskej tržnice v Nitre zatiaľ neumožňuje vzhľadom na rozsah preskúmanej plochy presnejšie datovanie. Hroby v bezprostrednej superpozícii so sídliskovými objektmi z 9. až prvej polovice 10. stor. naznačujú možnosť, že tvoria súčasť rozsiahlejšieho pohrebiska, ktorého jadro je situované azda západne od skúmanej plochy a ktoré postupne prevrstvilo sídliskový areál. Pohrebisko by v takomto prípade predstavovalo samostatný mladší časový horizont využitia lokality. To by znamenalo, že náušnica s rúrkovitým členeným záveskom sa do hrobu dostala najskôr v závere 9., prípadne na začiatku 10. stor. Absencia rozpoznateľného antropogénneho sedimentu, oddeľujúceho síd-

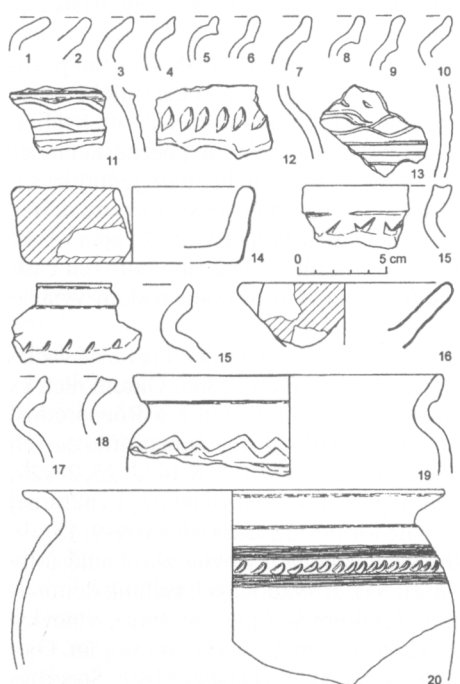
lisko od pohrebiska a malá koncentrácia hrobov však môžu na druhej strane naznačovať, že nie sú súčasťou samostatného pohrebiska, ale ide o hroby na sídlisku. Tento spôsob pochovávaní je v priebehu 9. a 10. stor. zistený na viacerých súčasných opevnených i neopevnených sídliskách nielen v nitrianskej aglomerácii (Nitra: Bednár–Fusek 1998, 108; Mužla–Čenkov: Hanuliak–Kuzma–Šalkovský 1993, 37–38). V takom prípade by sa náušnica mohla dostať do hrobu už v priebehu prvých dvoch tretín 9. stor.

Ukončenie pochovávaní datujú nálezy z nasledujúceho horizontu rámcovo začleneného do 11.–13. stor. Ide o torzo sídliska, existujúceho v blízkosti postupne sa formujúceho vrcholnostredovekého mesta. Podarilo sa nám z neho zatiaľ preskúmať časť zahĺbeného domu, 3 zásobné jamy, 1 pec a jamy s bližšie neurčenou funkciou (obr. 3).

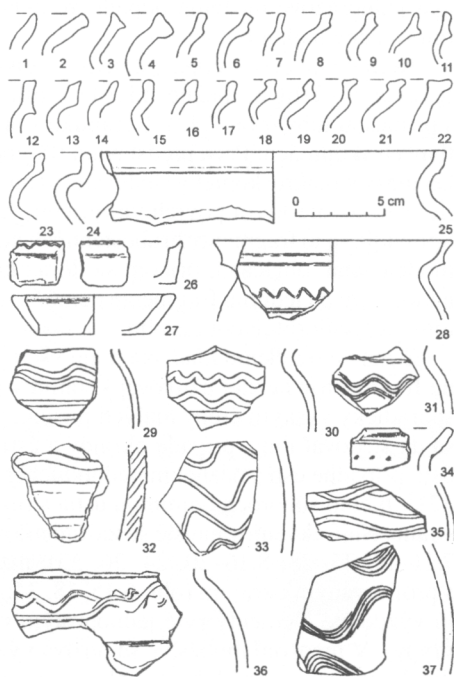
Pri datovaní počiatku sídliska do obdobia okolo polovice 11. stor. sa opierame o mincu Ondreja I. (1046–1060; Hunka–Kolníková, v tlači), nájdenú v plytkom žlabovitom výkope v juhovýchodnej časti skúmanej plochy. Horná hranica existencie tejto osady je datovaná keramikou, ktorej výskyt na základe doterajších poznatkov nepresahuje do druhej polovice 13. stor.

Výkopy sú zahĺbené do tmavej kultúrnej vrstvy, prekrývajúcu staršie kontexty z 9.–11. stor. Stratigraficky tu nebolo možné doložiť viaceré fázy v rámci tak široko vymedzeného časového úseku. Zahĺbené kontexty tohto horizontu osídlenia sú charakteristické humusovitou výplňou s veľkým obsahom popola, výskytom tuhovej a technickej keramiky a výskytom jednoduchých okrajov spolu so zložitejšími profilovanými. Absencia chronologicky významných predmetov hmotnej kultúry, ako aj stratigrafická situácia neposkytujú spoľahlivé údaje k precíзовaniu absolútnej, či relatívnej chronológie. Jej upresnenie umožňuje iba dôkladná analýza keramikého materiálu.

Pri prvotnom spracovaní sme vychádzali z bohatých keramikých súborov, v ktorých sa vyskytovali väčšie kusy nádob a kde predpokladáme, že medzi ich znehodnotením

Obr. 6. Nitra–trznica. Výber keramiky. 1–20 – kontext B2; 21 – kontext C42.

Obr. 7. Nitra–trznica. Výber keramiky z kontextu B5.

a deponovaním v zemi neprešlo dlhšie časové obdobie. Ide o kontexty B2, B5, C30. Keramika v zásype týchto jám môže byť najoptimálnejším predstaviteľom používanej keramickej produkcie v období ich zániku.

Najviac porušený bol kontext B2 – jama bez bližšieho určenia funkcie. Porušil ju novoveký hrob a kamenný základ kasárenskej budovy. Na dne jamy bola humusovitá vrstva prekrytá do červena prepálenou nekompaktnou uloženinou. V nej sa koncentrovala podstatná časť keramiky z tohto súboru. Okrem bežnej keramickej produkcie tu bolo veľké množstvo technickej keramiky so stopami taveného skla na stenách. Nad ňou bola humusovitá vrstva s nepatrnou prímесou do červena prepálenej hliny. V tejto časti zásypu bol výskyt keramiky menej početný s väčšou fragmentárnosťou. Predpokladáme, že zásyp jamy vznikol v krátkom časovom období a má charakter odpadu, priamo deponovaného vo výkope, bez predchádzajúceho uloženia na inom mieste.

Další kontext – B5 bol pôvodne využívaný ako zásobná jama. Keramika sa tu vyskytovala rozptýlená v celom zásype jamy spolu s iným odpadom zo sídliska (zvieracie kosti, popol a pod.). Okrem bežnej keramickej produkcie je tu v menšej miere zastúpená aj technická keramika s nataveným sklom na vonkajšom i vnútornom povrchu nádob. I keď homogénny zásyp tejto jamy mohol byť transportovaný z iného miesta, kvantita i kvalita keramickeho súboru v ňom naznačuje, že ide o materiál, ktorý sa doň dostal primárne v čase zasypávania objektu.

Kontext C30 tvorí systém plytkých jám, resp. jama s nepravidelným pôdorysom s veľkým množstvom dobre dochovanej keramiky s minimálnou fragmentárnosťou a odpadom zo sklárskej dielne. Predstavuje ho technická keramika – sklárske taviace tégliky, defektné i celé výrobky zo skla, ktoré svedčia o miestnej produkcii sklenených prsteňov. Podstatná časť keramiky i sklenených výrobkov sa koncentrovala v popolovitej vrstve v severozápadnej časti objektu. V ostatných častiach jamy sa nálezy vyskytovali iba sporadicky a vo veľmi fragmentárnom stave. Z nálezovej situácie predpokladáme, že popolovitá vrstva vznikla ako jednorázové uloženie odpadu zo sklárskej dielne a nálezový súbor z tejto vrstvy je informačne najhodnotnejším.

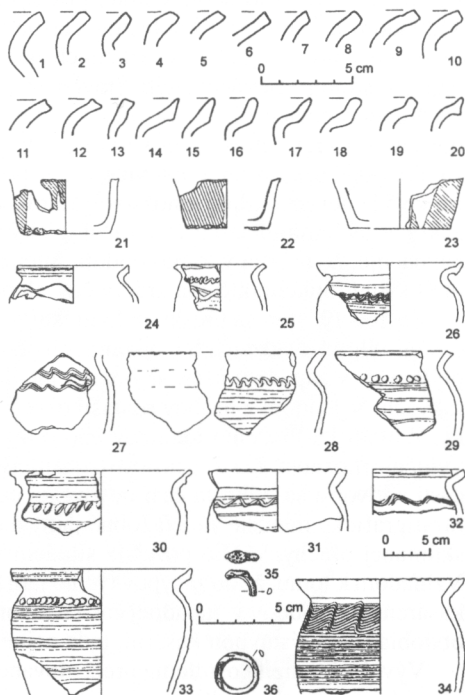
Keramicke cesto reprezentatívnej vzorky môžeme na základe makroskopického pozorovania rozdeliť na bežné mierne zrnité s kremičitými prímесami a keramicke cesto s prímесou tuhy (obr. 7:32). Keramika s prímесou tuhy sa tu vyskytovala v dvoch kvalitatívnych skupinách. Prvú predstavujú fragmenty keramiky z mierne zrnitej bežnej keramickej masy s makroskopicky sledovateľnými zrnkami tuhy. Druhú skupinu tvorí jemný materiál s kovovolesklým povrchom, pričom zrná tuhy nie sú makroskopicky rozpoznateľné. Spravidla sú to fragmenty hrubostenných nádob s plastickými lištami. Keramika bola v ruke modelovaná, obtáčaná, pričom sa dôraz kládol na formovanie a obtáčanie horných častí nádob. Ani na jednom fragmente nemôžeme spoľahlivo doložiť formovanie nádoby vytáčaním na rýchlorotujúcom kruhu.

Z morfológického hľadiska majú všetky tri súbory jednotný charakter. Prevažná väčšina fragmentov bežnej úžitkovej keramiky pochádza z hrncovitých nádob. Okrem nich sa sporadicky vyskytli črepy malých misiek, prípadne kahancov (obr. 7:26, 27). Rôznorodosť sa dá sledovať iba v prípade okrajov a ústí nádob. Okrem jednoduchých neprofilovaných ústí, prípadne ústí s náznakmi jednoduchej profilácie (obr. 6:1–4; 7:1, 2; 8:1–12, 25, 28, 29, 32) v týchto súboroch dominujú ústia s rozvinutejšou profiláciou na vonkajšej i vnútornej strane. Najfrekvencovanejšie sú zastúpené manžetovite formované ústia (obr. 6:6–9, 15, 19; 7:11–18, 25, 28; 8:16–20, 24, 26, 33), menej frekvencované sú kyjovite zhrubnuté ústia s profilovaným okrajom (obr. 6:15, 18, 34; 7:22; 8:31, 34). Z výzdobných techník dominujú výzdobné elementy ryté jednohrotým nástrojom (vodorovné línie, závitnice, vlnovky, vrypy). V menšom množstve sa požíva výzdoba vyhotovená hrebeňovým nástrojom. Ojedinelo, výlučne na nádobách z hliny s prímесou tuhy, sa vyskytuje plastická lišta. Špecifickým výzdobným prvkom tohto horizontu je presekávanie vnútornej strany okraja (obr. 8:28, 31, 34).

Doterajšia analýza keramických súborov z tohto sídliskového horizontu nenaznačuje možnosť sledovania ďalšieho vnútorného vývoja keramiky. Z hľadiska absolútnej chronológie sledované celky môžeme na základe stratigrafie a nálezov rámcovo zaradiť do druhej polovice 11.–13. stor. Pri porovnaní s keramickým materiálom zo sídlisk z 11. stor. na území juhozápadného Slovenska (Bešeňov – Habovštiak 1961, 455ff.; Bielovce – Fusek 2000; Břítva-Cénapart, staršia fáza sídliska – Cheben–Ruttkay 1992, 113ff.) sledujeme v celkoch z Nitry-tržnice výskyt vyspelejších ústí nádob a menšie zastúpenie jednoduchých okrajov a neprofilovaných ústí. Nemôžeme vylúčiť, že tento typ ústí predstavuje doznievanie starších tradícií, prípadne časť nálezov môže byť prímiesou zo starších kontextov a v našom prípade nie je signifikantným prvkom.

Keramika s vyspelejšími profilovanými ústiami – manžetovité, kyjovite zhrubnuté ústia s profilovaným okrajom, sa vo väčšej miere vyskytuje až na sídliskách datovaných do 12.–prvej polovice 13. storočia. Keramické súbory z Nitry-tržnice sú porovnateľné s nálezovými celkami vrcholnostredovekej osady z Nitry-Párovských Hájov, ktoré sú datované mincami. V objekte 5/85 sa našla minca Ondreja II. (1205–1235), v objektoch 31/85 a 5/94 mince Bela III. (1172–1196). Sídlisko zaraďuje M. Ruttkay do záveru 12.–prvej polovice 13. stor. (Ruttkay, M. 1996, 262 ff., obr. 1–7). Podobnú profiláciu ústí má keramika z objektov staršej fázy sídliska v Hurbanove-Bohatej. V chate I sa našli 2 ostrohy s terčovitým bodcom a horizontálne silne prehnutými ramenami (Habovštiak 1961, 463–466, obr. 16–17). Tento typ ostrôh je datovaný do druhej polovice 12.–prvej polovice 13. stor. (skupina B, typ 3 podľa Ruttkay 1976, 349–350, obr. 72). Porovnateľná je aj keramika z objektu I vo Vlčkovciach, kde sa našla ostroha rovnakého typu a strieborný fenig Přemysla Otakara II. (1251–1276; Hanuliak 2002, 469, obr. 6:1–3; 7:1, 2). Tento objekt patrí do najstaršieho horizontu stredovekého sídliska a je v ňom zastúpená keramika, na ktorej doznievajú staršie tradície. Na základe porovnania keramiky z týchto lokalít s keramikou z Nitry-tržnice sa prikláňame k názoru, že uvedené sídliskové objekty môžeme datovať do druhej polovice 12. až polovice 13. stor.

Špecifickým keramickým typom vyskytujúcim sa na skúmanej lokalite sú fragmenty technickej keramiky – sklárskych taviacich téglíkov. Vyskytujú sa nielen v záspyoch jám z 12.–prvej polovice 13. stor., ale v sekundárnej polohe sa objavujú aj v novovekých jamách a planírovacích vrstvách. Predstavujú ich fragmenty nádob vyrobené zo zrnitej keramickej hmoty s vysokým podielom piesku. Na vnútorných stenách nádob a ich dňach sa zachovali zvyšky nataveného skla. Na vonkajších stenách sa vyskytli vo forme stečených jazykov, ktoré pri dne často vytvárali bielu poréznu krustu. Zastúpené sú tu zvyšky žltého, zeleného, zelenohnedého a tmavohnedého skla. Z morfológického hľadiska môžeme vyčleniť 2 základné typy téglíkov. Prvým sú nádoby s rovnými prípadne iba mierne zošikmenými stenami (obr. 6:14; 8:21–23). Druhý typ tvoria téglíky s nízkymi kónickými stenami (obr. 6:16), ktoré pripomína-

Obr. 8. Nitra-tržnica. Výber nálezov z kontextu C30.

jú svojou profiláciou technické misky z pražských výskumov (Čiháková–Hrdlička 1990). Oba typy sa vyskytujú spolu a tvarová rôznorodosť bola ovplyvnená skôr technologickými potrebami ako časovým vývojom. Okraje sú zaoblené, šikmo zrezané, čiastočne prežliabnuté. Na zachovaných dnách sa v niektorých prípadoch objavuje nízka obvodová lišta. Výška stien kolísala medzi 4,5–6 cm. Veľké množstvo nálezov technickej keramiky na lokalite naznačuje produkciu sklenených výrobkov.

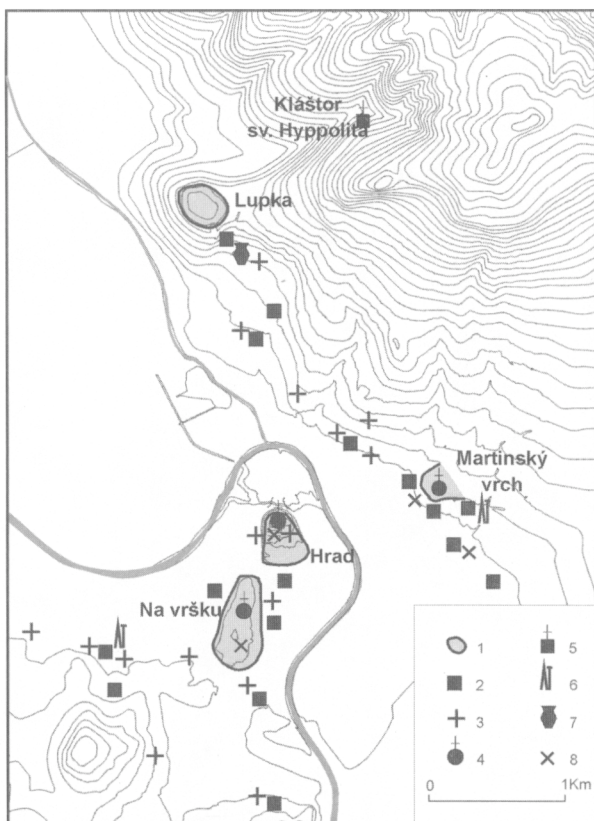
V zásype jamy C30 sa okrem nej našlo aj väčšie množstvo fragmentov a jeden celý sklenených krúžok. Výskyt niekoľkých defektných kusov v tomto nálezovom súbore dokladá, že ide o odpad z dielne, vyrábajúcej sklenené prstene. Zastúpené sú tu tri zo štyroch rozpoznaných typov sklenených prsteňov, rozšírených na teritóriu so slovanským osídlením v období včasného a vrcholného stredoveku (Olčák 1959, 87). V prevahe je typ A (21 ks) – jednoduchý jednofarebný krúžok, jeden celý (obr. 8:36) a jeden fragment z typu B – jednoduché tmavomodré krúžky zdobené žltým zataveným vláknom a 6 kusov typu D – jednofarebné krúžky s nalepeným oválnym štítkom. Jeden exemplár mal štítkom zdobený 5 vypuklinami (obr. 8:35). Na základe zloženia a sfarbenia skla sa tu vyskytujú 3 druhy skla – žlté, svetlé zelené a prstene vyhotovené z tmavomodrého skla so zataveným žltým vláknom. Sklenené krúžky sú z územia Slovenska dosiaľ známe len z hrobov. Na cintoríne v Ducovom sa objavujú v horizonte datovanom do 1. pol. 12. stor. (Ruttkay A. 1996, 405). Jeden exemplár pochádza z Nitry, z polohy Na vršku, kde sa v priestore bývalého piaristického kláštora v r. 1958 odkrylo torzo cintorína, ktoré môžeme len rámcovo datovať do 11.–12. stor. (Chropovský 1962, 150, obr. 5:1).

Predstavu o osídlení polohy Nitra-tržnica dopĺňujú stratigraficky mladšie nálezové situácie. Do 14.–15. stor. kladieme časť základového muriva a k nemu patriacu kompaktnú deštrukciu nadzemnej časti z plochých lomových kameňov kladených do riadkov. Vonkajšie líce muriva bolo neomietnuté, pričom nerovnosti medzi kameňmi boli vyspárované. Vzhľadom k tomu, že z kontextov viažucich sa k tejto stavbe pochádza iba veľmi malé množstvo chronologicky nevýrazných nálezov, jej datovanie je iba rámcové a opiera sa najmä o stratigrafickú situáciu. Stavba, resp. jej deštrukcia prekrýva kontext C30 datovaný do druhej polovice 12. až polovice 13. stor. a bezprostredne nad ňou sa nachádzala vrstva, obsahujúca črepy novovekej keramiky. Je preto pravdepodobné, že stavba existovala po zániku objektov z druhej polovice 12. až polovice 13. stor., ešte v priebehu stredoveku. Jej funkcia je nejasná. Malé množstvo keramiky na celej preskúmanej ploche, ktorú možno na základe technologických či morfológických znakov datovať do vrcholného stredoveku, naznačuje, že nebola v tomto období intenzívne a dlhodobou osídlená. Stavba teda musela plniť svoju funkciu buď iba krátky čas, alebo jej využitie bolo príležitostné.

Zo 16.–19. stor. sa preskúmalo niekoľko zásobných jám, ktoré pravdepodobne boli súčasťou záhrad uvádzaných v písomných prameňoch. Nejasná je interpretácia 4 hrobov, rozptýlených v západnej časti skúmanej plochy. Skelety jedincov boli uložené v drevených rakvách. V jednom z hrobov sa našli okrem kostrových zvyškov aj drobné sklenené korálky. Z hľadiska uloženia jedincov išlo o regulérne pohreby. Veľký plošný rozptyl hrobov vylučuje možnosť, že sú súčasťou rozsiahlejšieho novovekého cintorína. V severovýchodnej časti nádvorja sa odkryla časť novovekej cesty, prechádzajúcej približne v smere SZ–JV. Stratigraficky mladšie sú 2 ťažobné jamy na piesok. Menšia sa nachádzala v strednej časti skúmanej plochy, väčšia porušila situáciu v takmer celej severozápadnej časti nádvorja. Vzhľadom k tomu, že do záspov týchto jám boli zahĺbené vápenné jamy a základové murivá kasárenských budov v západnej časti nádvorja, kladieme ťažbu piesku v tomto priestore do obdobia pred výstavbou kasárni, teda najneskôr do druhej polovice 19. stor.

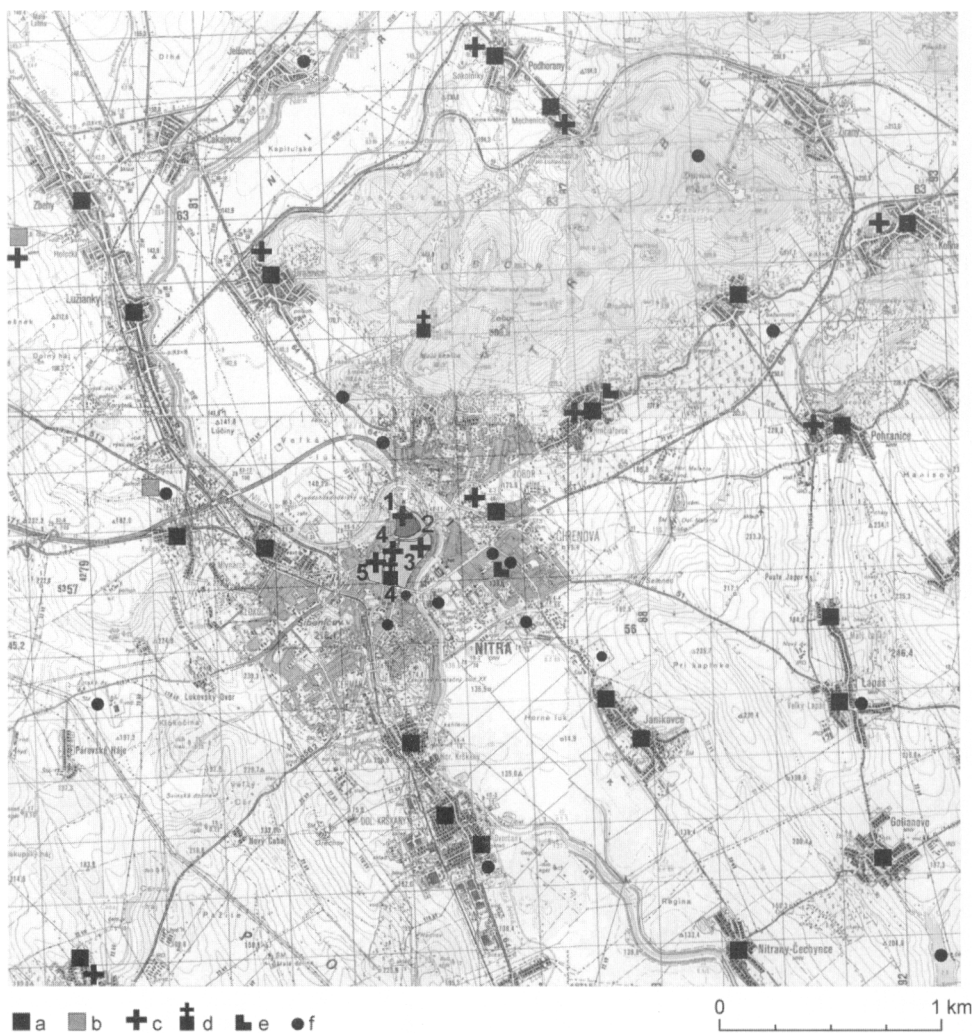
Vývoj a intenzita osídlenia prezentovanej polohy odzrkadľujú tendenciu vývoja osídlenia celej nitrianskej sídliskovej aglomerácie. Maximálnu koncentráciu osídlenia sme na lokalite zaznamenali v priebehu 9. a 10. stor. Od prvej polovice 11. do 13. stor. intenzita osídlenia klesla i napriek špecifickému remeselníckemu charakteru osady. Zatiaľ nevieme zodpovedať, čo bolo príčinou jej zániku približne v polovici 13. stor., t. j. v období, kedy

Obr. 9. Osídlenie Nitry v 9. storočí. Legenda: 1 – hradisko; 2 – sídlisko; 3 – pohrebisko; 4 – predpokladané kostoly; 5 – kláštor; 6 – remeselnícky areál; 7 – hrnčiarske dielne; 8 – hroby na sídlisku.

Obr. 10. Nitra v 13. storočí. Legenda: a – Castrum; b – Suburbium; c – Civitas; d – Castrum Iudeorum, e – Kapitulská; f – Párovece; 1 – kostol sv. Emeráma; 2 – kostol sv. Jakuba; 3 – kostol Blahoslavenej Panny Márie; 4 – kostol sv. Michala; 5 – kostol sv. Štefana (pôdorys mesta z 19. storočia; podľa Ruttkay A. 1999, obr. 9 upravil P. Bednár).

Obr. 11. Osídlenie Nítry a okolia v 12.–13. stor. Legenda: a – osada doložená písomnými prameňmi; b – skúmaná zaniknutá osada doložená písomnými prameňmi; c – kostol; d – kláštor; e – hrádok; f – archeologicky skúmané objekty; 1 – Nitra-hrad; 2 – Nitra-suburbium; 3 – Nitra-mesto; 4 – Nitra-Castrum Iudeorum; 5 – Párovce.

Nitra získala mestské výsady. Vzhľadom na malý rozsah skúmanej plochy nevieme, či zanikla počas niektorého vojnového konfliktu, ktoré postihli Nítru v tomto období alebo jej spustnutie súvisí s transformáciou sídliskovej štruktúry v okolí Nítry.

Pri porovnaní štruktúry osídlenia nitrianskej aglomerácie v 9. storočí a v 13. storočí sledujeme zmenu nielen v štruktúre, ale aj v hustote sídel v bezprostrednom okolí mesta a hradu, ktorý bol od 9. stor. dominantným sídlom celej aglomerácie. V jeho blízkom okolí poznáme v 9. stor. ďalšie 3 opevnené polohy a 16 neopevnených sídlisk (obr. 9). Najneskôr v priebehu 10. stor. zanikli opevnenia na Lupke a Martinskom vrchu. V priebehu 11.–13. stor. došlo aj k postupnému presunu ťažiska osídlenia z polohy Na vŕšku, označovanej v písomných prameňoch z 12. a 13. stor. ako Mons Iudeorum, či Castrum Iudeorum, na východné úpätie návršia. Dovtedy dominantné sakrálne stavby – kostoly Blahoslavenej Panny Márie a sv. Michala sú v metačnej listine z roku 1247 spomínané ako hraničné body,

vymedzujúce územie stredovekého mesta zo západnej strany (CDS II, no. 272, 192). Funkciu hlavného farského kostola prevzal najneskôr v 13. stor. kostol sv. Jakuba, stojaci v priestore dnešného Svätoplukovho námestia (Lukačka 1998, 173). Mestské privilégia získali obyvatelia osady ležiacej na východnom úpätí návršia (obr. 10). Okrem mesta v stredovekých písomných prameňoch sa v jeho bezprostrednej blízkosti uvádzali ďalšie samostatné osady. Suburbium pravdepodobne ležalo v priestore pod východným a južným úpäťm hradného kopca a nie na jeho južnom svahu, v priestore pred južným barokovým opevnením hradu, v tzv. Hornom meste. Osada patriaca kapitule sa rozprestierala juhozápadne od hradu. Právne i majetkovo samostatnou osadou boli Párovce (Marsina 1977, 36). Osídlenie na temene kopca postupne zaniklo o čom svedčí aj veduta Nitry z roku 1562, kde je poloha „Na vršku“ už spustnutá, a sú tu zachytené iba spomínané kostoly sv. Michala a Blahoslavenej Panny Márie (v tom čase už ako súčasť areálu františkánskeho kláštora). Jeho plocha sa stala súčasťou areálu mesta.

V priebehu 10.–13. stor. zanikli aj viaceré neopevnené osady v okolí hradu. Túto tendenciu sledujeme aj pri vymapovaní sídel známych z písomných i hmotných prameňov. Vidíme tu viac-menej sformovanú sieť vidieckych sídel, pričom sa vyprázdňuje priestor v tesnej blízkosti mesta (obr. 11). Do akej miery je tento jav poznačený hospodárskym poklesom Nitry, ktorého počiatky siahajú azda už do záveru 12. stor. a zreteľne je sledovaný od záveru 13. stor., nevieme zatiaľ špecifikovať.

Pramene

CDS II: Marsina, R. (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II*. Bratislava 1987.

Literatúra

- BEDNÁR, P.–FUSEK, G., 1998: Rôznorodé pohrebné zvyky. In: Fusek, G.–Zemene, M. R. (zost.): *Dejiny Nitry. Od najstarších čias po súčasnosť*. Nitra, 104–108.
- ČIHÁKOVÁ, J.–HRDLIČKA, L., 1990: Technické misky s polevou v pražskej keramice 12.–13. storoč. In: *AH 15*, 411–417.
- DOSTÁL, B., 1966: *Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě*. Praha.
- DOSTÁL, B., 1991: Zur Datierungsfrage des großmährischen Schmucks. *Zalai Múz.* 3, 81–87.
- FRIESINGER, H., 1972: Frühmittelalterliche Körpergräber aus Pottenbrunn, Stadtgemeinde St. Pölten, NÖ. *ArchA 51*, 113–189.
- FUSEK, G., 1998: *Avarský kaganát v susedstve Nitry*. In: Fusek, G.–Zemene, M. R. (zost.): *Dejiny Nitry. Od najstarších čias po súčasnosť*. Nitra, 87–90.
- FUSEK, G., 2000: Torzo stredovekého sídliska v Bielovciach. *Slovenská archeológia* 48, 101–158.
- HABOVŠTIAK, A., 1961: Príspevok k poznaniu našej nížinnej dediny v XI.–XIII. storočí. *Slovenská archeológia* 11, 451–482.
- HANULIAK, M., 1989: Nitra. In: Bialeková, D. (zost.): *Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia, I. zväzok, 1. časť*. Nitra, 195–210.
- HANULIAK, M., 2002: Interpretatívny prínos z terénneho výskumu vo Vlčkovciach (okr. Trnava). *AH 27*, 463–475.
- HANULIAK, M.–KUZMA, I.–ŠALKOVSKÝ, P., 1993: Archeologické pramene z vnútorného areálu. In: Hanuliak, M.–Kuzma, I.–Šalkovský, P.: *Mužľa-Cenkov I. Osídlenie z 9.–12. storočia*. Nitra, 15–39.
- HRUBÝ, V. 1955: *Staré Město. Velkomoravské pohřebiště Na valách*. Praha.
- HUNKA, J.–KOLNÍKOVÁ, E., 2003: Prírastky mincí v Archeologickom ústave SAV v roku 2001. *AVANS v r. 2002*.
- CHEBEN, I.–RUTTKAY, M., 1992: Včasnostredoveké sídlisko a pohrebisko v Bíni. *Slovenská archeológia* 40, 109–134.
- CHROPOVSKÝ, B., 1962: Včasnostredoveké pohrebisko v Nitre. *Študijné zvesti AÚ SAV* 10, 149–158.
- LUKAČKA, J., 1998: Nitra vo vrcholnom stredoveku (1248–1386). In: Fusek, G.–Zemene, M. R. (zost.): *Dejiny Nitry. Od najstarších čias po súčasnosť*. Nitra, 159–175.
- LUKAČKA, J., 2002: Cestná sieť v Nitre a v jej najbližšom okolí v 13. a 14. storočí. In: Marsina, R. (zost.): *Nitra v slovenských dejinách*. Matica slovenská, 208–211.
- MARSINA, R., 1977: Nitra vo včasnom a vrcholnom stredoveku. In: Fojtík, J. (zost.): *Nitra*. Bratislava, 27–41.
- OLČAK, E., 1959: Proizvodstvo stekljannych perstnej na slavianskoj territorii v srednie veka. *Sovetskaja archeologija* 3, 83–90.

- RUTTKAY, A., 1976: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II). *Slovenská archeológia* 24, 245–395.
- RUTTKAY, A., 1996: Mittelalterlicher Friedhof in Ducové, Flur Kostolec, Bez. Trnava: Beitrag zum Studium der Beziehungen zwischen den sog. Reihengräberfeldern und Kirchenfriedhöfen vor dem 13. Jh. In: Bialeková, D.–Zábojník, J. (Hrsg.): *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*. Bratislava, 391–408.
- RUTTKAY, A. T., 1999: Zu den Beziehungen zwischen Burgen und Städten in der Slowakei (topographisches Beispiel von Nitra). In: *Castrum Bene* 6. Praha, 233–252.
- RUTTKAY, M., 1996: Die Grundveränderungen in der Keramikproduktion im 12.–14. Jh. in der Westslowakei. *Pravěk* NR 6, 261–284.
- RUTTKAYOVÁ, J.–RUTTKAY, M., 1997: Výsledky výskumu v Nitre-Starom meste v r. 1994. In: *AH* 22, 103–113.

Zusammenfassung

Nitra-Markthalle – Beitrag zur Erkenntnis des Hinterlandes der mittelalterlichen Stadt

Dieser Beitrag beschäftigt sich mit der Geschichte der Lokalität im Früh- und Hochmittelalter aufgrund der Erforschung in den Jahren 2000–2001 im Raum der städtischen Markthalle. Diese Lokalität liegt an dem rechten Ufer des Nitra-Flusses. Im Frühmittelalter war es unmittelbar vor der Südbefestigung in der Lage „Na vršku“ (auf dem Hügel), im Hochmittelalter in der Nähe des sog. Türkischen Tors. Die erforschte Lokalität lag an der Kreuzung der mittelalterlichen Wege von Bratislava (Preßburg) und Hlohovec mit dem Weg von Šala und Nové Zámky. Die schriftlichen und auch kartographischen Quellen zeigen, daß die erforschte Fläche bis Ende des vorigen Jahrhunderts unbebaut wurde. Erst in den 90. Jahren des 19. Jhs. wurden dort Kasernen erbaut. In der Zeit des Kasernenbaus hat man die ganze Fläche planiert. So kam es dazu, daß der südöstliche Teil der Fläche durch die Aufschüttung erhöht wurde und der nördliche und westliche Teil wurde niedriger gemacht. Bei der Terrainerniedrigung wurde die ältere Fundsituation vernichtet.

Die ältesten Spuren in dieser Lokalität stammen aus dem 9. Jh. Aus dieser Zeit wurden drei eingetiefte Hausteile mit steinernen Öfen, acht Vorratsgruben und ein Teil eines rinnenartigen Erdaushub (Abb. 3) erforscht. Für diese Objekte war eine Sandschüttung charakteristisch, die nur wenig vom anstehenden Boden unterschiedlich war. Aufgrund der Keramik und der stratigraphischen Lage datiert man diese Objekte in das 9. und in die 1. Hälfte des 10. Jhs. (Abb. 4, 5).

11 Gräber datiert man in das 9. bis in die Hälfte des 11. Jhs. Die Ausstattung der Gräber war sehr arm. In drei Gräbern wurden eiserne Messer, in einem Grab eiserne Schnalle und in einem weiteren Grab bronzene Ohrgehänge gefunden (Abb. 5:11). Die Gräber in der unmittelbaren Superposition über den Siedlungsobjekten des älteren Horizonts deuten die Möglichkeit an, daß es sich um ein ausgedehntes Gräberfeld handelt, das sein Zentrum westlich von der erforschten Fläche hatte. Ende des Begrabens datieren die Funde des Folgehorizonts, das im Rahmen des 11.–13. Jhs. datiert wurde. Es handelt sich um einen Teil der Siedlung von der bisher ein Teil des eingetieften Hauses, drei Vorratsgruben, ein Ofen und Löcher freigelegt wurden. Den Anfang dieser Siedlung datiert man in die Hälfte des 11. Jhs. aufgrund der Münze des Königs Andreas I. (1046–1060). Die obere Existenzgrenze dieser Lokalität datiert die Keramik, die aufgrund der bisherigen Erkenntnisse nicht in die 2. Hälfte des 13. Jhs. reicht. Aufgrund der Stratigraphie unterscheidet man drei Gruppen: B2, B5 und C30 (Abb. 6:1–19; 7; 8). Aus der morphologischen Sicht haben alle drei Gruppen einen einheitlichen Charakter. Der größte Teil der Scherben stammt von den topfartigen Gefäßen. Am häufigsten kommen die manschettenförmige Mündungen vor. Die Verzierung ist durch einen einfachen spitzigen Gegenstand, weniger mit einem Kamm durchgeführt. Die Gefäße aus Graphitton sind mit einer plastischen Leiste verziert. Das Vergleichen der Keramikfunde von Nitra-Markthalle mit der Keramik von den Lokalitäten der südwestlichen Slowakei zeigt, daß man die hiesigen Siedlungsobjekte in die 2. Hälfte des 12. bis in die Hälfte des 13. Jhs. datieren kann.

Ein spezifischer Keramikfund in dieser Lokalität sind die Scherben der technischen Keramik – der geschmolzenen Glastiegel. Diese kommen nicht nur in den Schüttungen der Gruben aus dem 12. bis aus der 1. Hälfte des 13. Jhs. vor, sondern befinden sich auch in der Sekundärlage der neuzeitlichen Schichten. In der Schüttung der Grube C30 wurde ein ganzer Glasring und eine Menge der Fragmente von Glasringen gefunden. Diese Funde zeigen auf die Existenz einer Werkstätte, die die Glasringe erzeugt hat.

Die stratigraphisch jüngere Fundsichten in der Lokalität Nitra-Markthalle belegen die Besiedlung auch im 14.–15. Jh. und einige Vorratsgruben zeigen auf die Besiedlung noch im 16.–19. Jh. Vier neuzeitliche Gräber im westlichen Teil der Untersuchungsfläche kann man nicht interpretieren. Die Entwicklung der Besiedlung dieser Lokalität kann man vom 9. Jh. verfolgen. Von der 1. Hälfte des 11. Jhs. bis in das 13. Jh. war die Intensität der Besiedlung schon kleiner, trotzdem, daß die Lokalität einen handwerklichen Charakter hatte. Bisher wissen wir nicht, warum in der Hälfte des 13. Jhs. zum Untergang der Siedlung gekommen ist.

Eine dominante Stellung in der Nitra-Landschaft vom 9. Jh. nahm die Burg ein. In ihrer Umgebung

sind drei befestigte und 16 unbefestigte Siedlungen bekannt (Abb. 9). Im Laufe des 11.–13. Jhs. kam es zur allmählichen Verschiebung der Besiedlung von der Lage „Na vršku“ (auf dem Hügel), die in den schriftlichen Quellen als Mons Iudeorum, oder Castrum Iudeorum genannt wurde, auf den östlichen Hügelfuß. Die Kirchen Seelige Jungfrau Maria und Hl. Michael, die in einer Urkunde von Jahr 1247 als Grenzpunkte erwähnt wurden, begrenzten das Gebiet der mittelalterlichen Stadt an der Westseite. Spätestens im 13. Jh. übernahm die Funktion der Pfarrkirche Hl. Jakob. Städtische Privilegien haben die Bürger der Siedlung auf dem östlichen Hügelfuß gewonnen (Abb. 10). In der Nähe der Stadt sind in den schriftlichen Quellen selbständige Siedlungen (Suburbium, Dorf der Stift und Dorf Párovce). Die Besiedlung auf der oberen Hügelfläche ist eingegangen. Als Beweis dient die Vedutte der Stadt Nitra vom Jahr 1562, wo die Lage „Na vršku“ (auf dem Hügel) schon wüst wurde. Im Laufe des 10.–13. Jhs. verwüsteten mehrere unbefestigte Siedlungen in der Umgebung der Burg. Die ländlichen Siedlungen haben den Raum in der unmittelbaren Nähe der Stadt verlassen (Abb. 11).

Abbildungen:

1. Nitra auf der josephinischen Militärmkarte. Forschungsfläche ist mit einem Ring bezeichnet.
2. Nitra-Markthalle. Grundriß der Markthalle mit den Grabungsflächen.
3. Nitra-Markthalle. Grundriß der Sonde 1/2000 und der Sonden A–C/2001 mit der zeitlichen Einreihung der Objekte. 1 – Siedlungsobjekte aus dem 9.–10. Jh., 2 – Gräber aus dem 9. bis erste Hälfte des 11. Jhs., 3 – Siedlungsobjekte aus dem 12. Jh. bis die 1. Hälfte des 13. Jhs., 4 – Grundmauerwerk aus dem 14.–15. Jh., 5 – neuzeitliche Objekte und Gräber.
4. Nitra-Markthalle. Die Keramikfunde aus den Objekten des 9.–10. Jhs.
5. Nitra-Markthalle. Verzierung der Keramik aus den Objekten des 9.–10. Jhs.: 1–10; 12–18, Ohrgehänge aus dem Grab 19:11.
6. Nitra-Markthalle. Auswahl der Keramik 1–20, Sonde B2, 21, Sonde C42.
7. Nitra-Markthalle. Auswahl der Keramik aus der Sonde B5.
8. Nitra-Markthalle. Auswahl der Keramik aus der Sonde C30.
9. Nitra-Besiedlung im 9. Jh. 1 – Burgwall, 2 – Siedlung, 3 – Gräberfeld, 4 – vorausgesetzte Kirchen, 5 – Kloster, 6 – handwerkliches Areal, 7 – Töpferwerkstätte, 8 – Gräber in der Siedlung.
10. Nitra im 13. Jh. a – Castrum, b – Suburbium, c – Civitas, d – Castrum Iudeorum, e – Siedlung der Kapitel, f – Párovce, 1 – Hl. Emeram-Kirche, 2 – Hl. Jakob-Kirche, 3 – Seelige Jungfrau Maria-Kirche, 4 – Hl. Michael-Kirche, 5 – Hl. Stephan-Kirche. (Grundriß der Stadt vom 19. Jh.)
11. Nitra-Besiedlung in der Umgebung im 12.–13. Jh. a – Siedlung durch die schriftlichen Quellen belegt, b – erforschte Wüstung, die durch die schriftlichen Quellen erwähnt wurde, c – Kirche, d – Kloster, e – Hausberg, f – archäologisch erforschte Objekte, 1 – Nitra-Burg, 2 – Nitra-Suburbium, 3 – Nitra-Stadt, 4 – Nitra-Castrum Iudeorum, 5 – Párovce.

